

КИБЕРЗЎРАВОНЛИК ВА УНИНГ ТУРЛАРИ ХОТИН-ҚИЗЛАРГА ҚАРШИ ҚАРАТИЛГАН ЗЎРАВОНЛИК ШАКЛИ СИФАТИДА

Хуршида Ходжиакбаровна САЙДИВАЛИЕВА

юримдик фанлари бЎйича (PhD) фалсафа доктори

“Оила ва хотин-қизлар” илмий-тадқиқот институти

Тошкент, Ўзбекистон

Умиджон Шарабиддинович ХАМРАКУЛОВ

доцент

техника фанлари доктори

Ўзбекистон Республикаси Ички ишлар вазирлиги

Тошкент, Ўзбекистон

Аннотация

Мақолада хотин-қизларга қарши қаратилган зЎравонликнинг бир шакли сифатида киберзЎравонлик тушунчаси ва унинг кенг тарқалган тури ҳисобланмиш киберхарассмент ҳақида таҳлилий маълумот берилган. КиберзЎравонлик билан боғлиқ ҳодисаларга нисбатан олимлар ва тадқиқотчиларнинг муносабатлари ўрганилиб, муаллифлик таърифлари ишлаб чиқилган. Ўзбекистон қонунчилигида бу борада бЎшлиқларнинг мавжудлиги қайд этилиб, назария ва амалиётда аҳамият қаратилиши лозим бЎлган масалалар юзасидан таклифлар ишлаб чиқилган.

Таянч сЎзлар: хотин-қизлар, гендер тенглик, кибермакон, зЎравонлик, киберзЎравонлик, киберхарассмент, таъқиб қилиш, таҳдид, хавфсизлик, ҳимоя.

КИБЕРНАСИЛИЕ И ЕГО ВИДЫ КАК ФОРМА НАСИЛИЯ, НАПРАВЛЕННАЯ ПРОТИВ ЖЕНЩИН

Хуршида Ходжиакбаровна САЙДИВАЛИЕВА

доктор философии (PhD) по юридическим наукам

Научно-исследовательский институт “Оила ва хотин-қизлар”

Ташкент, Узбекистан

Умиджон Шарабиддинович ХАМРАКУЛОВ

доцент

доктор технических наук

Министерство внутренних дел Республики Узбекистан

Ташкент, Узбекистан

Аннотация

В статье проводится анализ понятия кибернасилия как формы насилия в отношении женщин и кибердомогательства как наиболее распространенного его вида. В научной литературе изучались подходы ученых и исследования, проведенные исследователями, связанные с кибернасилием, и приведены авторские определения. Отмечено наличие пробелов в законодательстве Узбекистана в этом отношении, и выработаны предложения по вопросам, на которые следует обратить внимание в теории и на практике.

Ключевые слова: женщины, гендерное равенство, киберпространство, насилие, кибернасилие, кибердомогательство, преследование, угроза, безопасность, защита.

Бугунги кунда замонавий ахборот-коммуникация технологияларининг ривожланиши босқичларида виртуал маконда киберзўравонлик кенг тарқалган ҳодисалардан бирига айланиб бормоқда. Интернет технологияларининг фойдаланувчилар учун тақдим этадиган имкониятлари чексизлиги нафақат фойдали хизматлардан фойдаланиш, балки, глобал ахборот муҳитида турли маълумотларни бошқариш, виртуал алоқа шаклларини ўрнатиш каби имкониятларни ҳам тақдим этмоқда. Таҳлилларга кўра, одатда *болалар ва аёллар* “психологик террор” деб таърифланаётган виртуал тажовузнинг ушбу шаклига кўпроқ дуч келишмоқда. XX асрнинг бошларида мазкур тажовузлар камдан-кам учрайдиган ҳодисалар сифатида қайд қилинган бўлсада, йиллар ўтиб улар тобора кўпроқ тарқалиб, янада кенгрок аудиторияни қамраб олмоқда. Агар 2004 йилдан 2014 йилгача ўтказилган илмий-тадқиқотларни таҳлил қилсак[1], мазкур тадқиқотлар учун ўтказилган сўровларда қатнашган ўсмирлар орасида фақатгина 24 фоиз Интернет тармоқлари орқали кўрkitиш қурбони бўлган ва 17 фоиз ўқувчилар киберзўравонликда бевосита иштирок этган. Сўнгги йилларда ўтказилган тадқиқотларга кўра эса, бугунги кунга келиб 30 фоиз ўсмирлар киберзўравонлик қурбони бўлиб, тахминан 20 фоизи у билан бевосита шуғулланган [2].

Тадқиқотчилар Д. Пэтчин ва С. Хиндуялар *киберзўравонлик* – бу бошқа шахс ёки бир гуруҳ шахслар томонидан турли замонавий техника, электрон воситалардан фойдаланган ҳолда ижтимоий тармоқларда шахсни қасддан, доимий (такрорий) таъқиб қилиш эканлигини таъкидлашган [3].

Интернетда содир бўлаётган барча нохуш ҳолатлар ҳам (*ноодатий электрон почта хабарлари, инстаграмдаги шарҳлар, қариндошлар ёки нотанишлар билан тортишувлар ва бошқалар*) киберзўравонлик ҳодисаси сифатида қабул қилинмайди. Такрорий зўравонликлар жабрланувчиларни ғзаб, нафрат, кўнгилсизлик, ташвиш, хавотир, жиноятчини реал ҳаётда учратишдан кўрkitиш хиссини эгаллашига, диққатни фақат шу муаммога қаратишига, диққатини бошқа бирор нарсага қарата олмасликка олиб келади. Шу билан бирга, депрессияга тушишга ва ҳатто ўз жонига қасд қилишга ҳам

олиб келиши мумкин. Таъкидлаш жоизки, киберзўравонликни бошдан кечирган ўсмирлар (жабрланувчи ёки бевосита иштирокчи) одатда психологик муаммоларга дуч келишган (ўқишдаги паст натижалари, уйдан қочиш, спиртли ичимликлар ичиш, ўз жонига қасд қилиш каби).

Тадқиқотчиларнинг қайд этишича, офлайн безорилик ва киберзўравонлик ўртасида бир қатор фарқлар мавжуд. А.К. Иванова [4]нинг фикрича, *киберзўравонлик* қўрқитишнинг ўзига хос шаклидир, безорилик эса тажовузкор таъқиб қилиш, бошқа шахсга психологик таъқиб қилишнинг умумий таърифидир, киберзўравонлик ҳолатида тўғридан-тўғри жисмоний алоқа бўлмайди, онлайн хизматлар ва ахборот технологиялари орқали амалга оширилади. Бундан ташқари, тадқиқотчилар Д. Пэтчин ва С. Хиндуяларнинг қайд этишларича[5], жабрланувчи ҳар доим ҳам жиноятчини шахсини билмайди (анонимлик), киберзўравонликнинг вирусли тарқалиши (қисқа вақт ичида кўп одамларни жалб қилиш), жабрланувчига оғир азоб-уқубатларни келтириб чиқаради, киберзўравонлик деярли ҳамма жойда қўлланилиши мумкин ва баъзан бу узоқ муддат давом этишига олиб келади.

Юқорида келтирилган маълумотлар ва таҳлиллар асосида, *киберзўравонликни – бошқаларга зарар етказишни мақсад қилган шахс ёки гуруҳ томонидан қасддан, такрорий ва душманона хатти-ҳаракатларни қўллаб-қувватлаш учун ахборот-коммуникация технологияларидан фойдаланишни ўз ичига олган ҳаракатлар ёки ҳаракатлар тўплами* деган хулосага келиш мумкин.

Кўпгина атамаларнинг ўзбек тилида ҳали аниқ ўрнатилган аналоги ёки таржимаси йўқлиги сабабли, илмий-тадқиқот доирасида қўлланиладиган тушунчаларни белгилаш мақсадга мувофиқ ҳисобланади. Қонунчилигимизда мавжуд бўлмаган “киберзўравонлик” (cyberviolence) атамаси халқаро миқёсида тобора кўпроқ қўлланилмоқда.

Киберзўравонликнинг ягона тушунчаси мавжуд эмас: кенг маънода ахборот ва телекоммуникация технологияларидан фойдаланган ҳолда содир этилган ҳар қандай зўравонлик жиноятлари, тор маънода – ахборот ва телекоммуникация технологияларидан фойдаланган ҳолда шахсларга

нисбатан содир этилган рухий зўравонлик ҳаракати сифатида тушуниш мумкин.

Киберзўравонликнинг кенг тарқалган турларидан бири “киберхарассмент”(cyber harassment) – тушунчаси ҳисобланади. Киберхарассмент ахборот ва телекоммуникация тармоқлари орқали амалга ошириладиган, маълум бир шахсга қаратилган ва ҳиссий таранглик ҳолатини келтириб чиқаришга қаратилган доимий такрорланадиган ҳаракатлардир.

Киберхарассмент доирасида бундай ҳаракатлар қуйидагиларга бўлинади:

- қасос порноси (revenge porn) – амалиётда аналоги йўқлиги сабабли, узоқроқ, аммо маъноси бўйича тахминий таржима таклиф этилди: қасосга асосланган интим (эротик) характердаги қурбон ҳақидаги материалларни тарқатиш;

- жинсий киберхарассмент (sexual cyberharassment) – Интернет маконида жинсий зўравонлик ёки жинсий характердаги киберхарассмент. Буни юқорида келтирилган киберхарассмент таърифидан фойдаланиб, маълум бир шахсга ва ҳиссий зўриқиш ҳолатини келтириб чиқаришга қаратилган, ахборот ва телекоммуникация тармоқлари орқали содир бўладиган “жинсий характердаги доимий такрорланувчи ҳаракатлар” деб таърифлаш мумкин.

Киберзўравонликнинг энг кенг тарқалган турлари – кибербуллинг, киберсталкинг, киберхарассмент ва хорижий ҳуқуқни муҳофаза қилиш органларида қасосга асосланган интим, эротик характердаги материалларни тарқатиш номини олган ҳуқуқбузарлик – қасос порноси ҳисобланади. Шуни таъкидлаш керакки, ушбу тажовузларнинг таснифи ва ўзаро боғлиқлиги жуда ўзбошимчалик билан ва турли муаллифлар (халқаро органлар) томонидан турлича қабул қилинган. Масалан, К.А. Баришева [6] томонидан “киберхарассмент” ва “киберсталкинг” атамалари, қоида тариқасида, бир-бирини алмаштириши мумкинлиги, “кибербуллинг” эса “киберсталкинг”нинг бир тури эканлиги кўрсатилган. Биз ушбу атамаларнинг аксарияти кўпинча кесишади ва синоним сифатида ишлатилади, деб қабул қилишимиз мумкин, аммо барибир ягона концептуал аппаратни ишлаб чиқишга ҳаракат қилиш

керак, чунки бу ҳодисалар ўртасидаги нозик чизикдаги объектда фарқ бўлиши мумкин (масалан, шахсинг эркинлиги, шаъни ва кадр-қиммати, жинсий эркинлиги, иммунитетни ёки рухий саломатлиги).

Юқорида айтиб ўтилганидек, киберхарассмент кўплаб мамлакатларда энг кўп сонли шаклларни ўз ичига олади. Юқоридаги таърифга асосланиб,

а) доимий ва (ёки) такрорланадиган ҳаракатлар;

б) муайян шахсга нисбатан содир этилганлиги;

в) мақсад билан мазмунли равишда белгиланадиган ҳаракатлар – камситиш, мураса қилиш, қасос олиш, ҳиссий таранглик ёки кўрқув ҳолатига олиб келиши;

д) кибермаконда – мессенжерлар, ижтимоий тармоқлар, электрон почта ва бошқалар орқали содир этилиши. Киберхарассментнинг аниқланган шаклларининг ҳар бири қайсидир элементга – ҳолатларга, мақсадларга, соҳага, усулга, жабрланувчи ва жиноятчи ўртасидаги муносабатларга қаратилган бўлади.

Киберзўравонликнинг киберхарассмент турига кенгроқ маъноларда ёндашадиган бўлсак, Т. Беран ва Қ. Ли [7] киберхарассментни “*эски хатти-ҳаракатларнинг янги усули*” деб таърифладилар. Бу шуни англатадики, эски хатти-ҳаракатлар, жиноятчи ва жабрланувчи ўртасидаги жисмоний тўқнашув киберхарассмент деб номланувчи янги кўринишга эга бўлиб, унда харассмент қилиш янги воситачи, яъни ахборот технологияларидан фойдаланиш орқали содир бўлади. Сўнгги адабиётларда киберхарассмент – бу ўзини осонгина ҳимоя қила олмайдиган ёки ҳимоя қила олмайдиган мақсадларга қарши ҳар хил турдаги электрон қуроллардан фойдаланган ҳолда шахслар ва гуруҳлар томонидан амалга ошириладиган қасддан ва такрорий тажовуз деб таърифланади. Киберхарассмент тўғридан-тўғри бўлиши мумкин, бу ҳолда ҳақоратли материал тўғридан-тўғри қабул қилувчига юборилади ёки бу ҳолда ҳақоратли материални тўғридан-тўғри бошқалар ҳам кўриши учун онлайн жойлаштирилади. Бундан ташқари, юзма-юз таъқиб қилиш қасддан, такрорлаш ва куч номутаносиблигидан иборат бўлса, киберхарассмент бу элементларсиз ҳам содир бўлиши мумкин.

Киберхарассмент ҳаётнинг барча босқичларида, болаликдан вояга етгунга қадар содир бўлиши мумкин ва руҳий тушкунлик, ҳуқуқбузарлик, стресс ва гиёҳвандлик моддаларини истеъмол қилиш каби салбий оқибатларга олиб келиши мумкин. Мавжуд тадқиқотлар шуни кўрсатдики, хатти-ҳаракатларнинг айрим турлари ёки Интернетдан фойдаланиш, умуман олганда, онлайн қурбони бўлиш хавфини оширади. Порнографик материаллар билан боғлиқ веб-сайтларга ташриф буюриш киберхарассмент қурбони бўлиш хавфининг ошиши билан боғлиқ ҳисобланади. Бошқа тадқиқотларда ҳам онлайн режимлар ва кибер қурбонлар бўйича шунга ўхшаш хулосалар қайд этилган. Интернет қарамлиги, ўзини ўзи бошқаришнинг пастлиги ва турли ижтимоий медиа хизматларидан фойдаланиш қурбонлик хавфининг ортишига олиб келади.

Бундан ташқари, таҳлиллар натижасида ёши, жинси, ижтимоий-иқтисодий ҳолати, шахсияти, ўзини ўзи ҳурмат қилиши, ёлғизлик ва импульсивлик каби шахснинг индивидуал хусусиятлари киберхарассмент қурбони бўлиш билан бевосита боғлиқ эканлиги тўғрисида хулоса қилишга имкон беради. Таъкидлаш жоизки, Интернет ва ижтимоий медиа хизматларидаги киберхарассментлар доимий равишда ривожланиб бораётган ҳодисадир. Шундай қилиб, вақт ўтиши билан киберхарассмент қурбони бўлган омиллар ҳам ўзгариши мумкин.

Юқоридагиларга асосланиб, *киберхарассмент – бу электрон почта, матнли (ёки онлайн) хабарлар ёки Интернет орқали таъқиб қилишдир. Киберхарассмент, эҳтимол, киберзўравонликнинг энг кенг тарқалган кўриниши бўлиб, муайян шахсга қаратилган доимий ва такрорий хатти-ҳаракатларни ўз ичига олади, бу оғир ҳиссий изтироб ва кўпинча жисмоний зарардан қўрқинишга мўлжалланади. Киберхарассмент кўпинча аёллар ва қизларга қаратилган ва “аёллар ва қизларга нисбатан киберзўравонлик” деб ҳам аташ мумкин. У турли шаклларда бўлиши мумкин, жумладан:*

- исталмаган шахвоний электрон почта, матнли (онлайн) хабарлар;
- ижтимоий тармоқ, веб-сайтлар ёки Интернет чатларда номақбул ёки ҳақоратли хабарлар;

– электрон почта, матнли (ёки онлайн) хабарлар орқали жисмоний ва ёки жинсий дахлсизликка таҳдидлар;

– шахси (жинси) ва бошқа хусусиятлари (жинсий ориентация ёки ногиронлик каби) асосида нафрат сўзлари, яъни шахсни камситувчи, ҳақорат қилувчи, таҳдид қилувчи сўзлар.

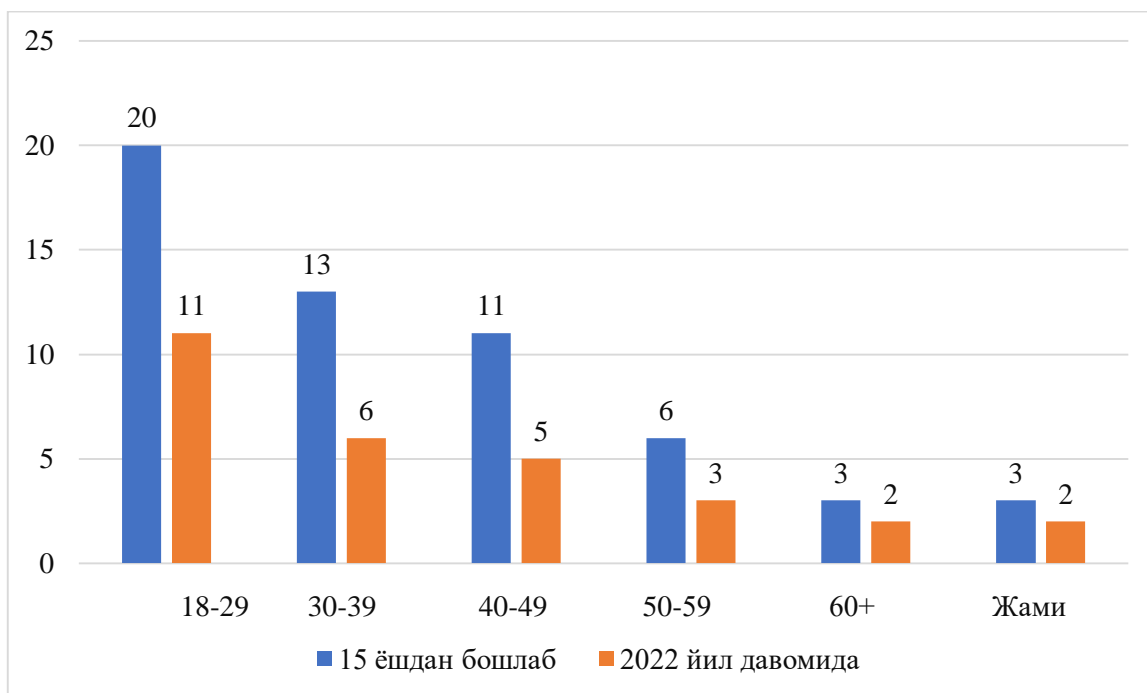
Аёлларга нисбатан зўравонлик бўйича Фундаментал ҳуқуқлар агентлиги Европа Иттифоқи бўйлаб 42 000 нафар аёллар билан юзма-юз суҳбатларга асосланган сўров ўтказди [8]. Сўров 2012 йилнинг март-сентябрь ойлари оралиғида ўтказилди ва аёлларга нисбатан зўравонлик тажрибаси бўйича дунё бўйлаб энг кенг қамровли сўров тақдим этилди.

Сўров Европа Парламентининг аёлларга нисбатан зўравонлик ҳақидаги маълумотлар сўровлари асосида тайёрланди, бу сўров Европа Иттифоқи Кенгаши томонидан Европа Иттифоқида аёлларга нисбатан зўравонликни камайтириш бўйича хулосаларида тасдиқланган.

Сўровда аёллардан интервью олдидан 15 ёшдан бошлаб 12 ойдан ортиқ вақт давомида жисмоний, жинсий ва психологик зўравонлик, шу жумладан, оилавий зўравонлик тажрибаси ҳақида сўралган. Шунингдек, таъқиб қилиш, жинсий зўравонлик ҳолатлари ва аёлларнинг зўравонлик тажрибасида янги технологияларнинг роли ҳақида саволлар берилган. Бундан ташқари, сўровда респондентларга нисбатан болалик давридаги зўравонлик тажрибаси ҳақида ҳам сўралган.

Аёлларга нисбатан жинсий зўравонлик учун янги технологиялардан қай даражада фойдаланилганлигини баҳолаш учун сўровнинг иккита элементи – “жинсий алоқага ундовчи электрон почта хабарлари” ва “ижтимоий тармоқ веб-сайтларидаги номақбул ҳаволалар”дан фойдаланилган. Шу тарзда, ҳар 10 аёлдан бири (11 фоиз) 15 ёшдан бошлаб сўровдан олдинги 12 ой ичида ва ҳар 20 аёлдан бири (5 фоиз) киберхарассментнинг икки туридан камида биттасига дуч келганини кўриш мумкин. Европа Иттифоқига аъзо давлатларда жинсий зўравонликнинг умр бўйи тарқалишининг тақсимланишига мос равишда шкalanнинг юқори ва пастки нуқталарида жойлашди. Дания ва Швеция (иккаласи ҳам 18 фоиз), Словакия ва Голландия (иккаласи ҳам 17 фоиз)да энг

юқори тарқалган. Энг паст кўрсаткичлар Руминияда (5 фоиз), Литва ва Португалияда (иккаласи ҳам 6 фоиз) бўлган. Аъзо давлатлар бўйича киберхарассмент тарқалишининг ўзгариши борасида 5 фоиздан 18 фоизгача кўрсаткич қайд этилган.

1-расм. 15 ёшдан бошлаб ва интервью олдида 12 ой ичида жинсий кибертажовуз шакллари, ёш гуруҳлари бўйича (фоиз).

18 ёшдан 29 ёшгача бўлган аёлларнинг Интернетдаги таҳдид ва ҳақоратли сўзлар нишонига айланиш хавфи 40 ёшдан 49 ёшгача бўлган аёлларга нисбатан икки баробар, 50 ёшдан 59 ёшгача аёлларга нисбатан уч баробар юқори эканлиги қайд этилди.

2014 йилда Буюк Британиянинг Women’s Aid компаниясининг оиладаги киберзўравонлик бўйича сўрови қуйидаги натижаларни келтириб чиқарди [9]:

- респондентларнинг 85 фоиз қаллиғи ёки собиқ қаллиғидан онлайн тарзда олган зўравонликлари улар офлайн режимда ҳам бошдан кечирган зўравонлик намунасининг бир қисми бўлган;

- респондентларнинг қарийб учдан бир қисми (29 фоиз) қаллиғи ёки собиқ қаллиғи телефонлари ёки компьютерларида жосулик дастурлари ёки GPS локаторларидан фойдаланишни бошдан кечирган;

– респондентларнинг ярми (50 фоиз) учун онлайн зўравонлик уларга ёки улар билган кишига бевосита таҳдидлар билан боғлиқ;

– кибертаҳдидга учраган учинчи респондентларнинг қарийб бир қисми таҳдидлар қаллиғи ёки собиқ қаллиғи томонидан онлайн тарзда қилинган бўлса, улар офлайн режимда ҳам амалга оширилганлигини айтишган.

Childnet International – Европа Иттифоқи томонидан молиялаштирилган Childnet Save Children (Дания), KekVonal (Венгрия) ва UCLan (Буюк Британия) ўртасидаги deSHAME ҳамкорлик лойиҳасини амалга оширди. Лойиҳа вояга етмаганлар ўртасида онлайн киберхарассмент тўғрисида хабар беришни кўпайтириш, мазкур хатти-ҳаракатларнинг олдини олиш ва уларга жавоб беришда кўп тармоқли ҳамкорликни мустаҳкамлашга қаратилган [10].

Лойиҳа доирасида ўтказилган онлайн сўровда иштирок этган 3275 нафар (13-17 ёш) ёшлар билан тадқиқот ўтказилди, фокус-гурӯҳларда 107 нафар ёшлар, фокус-гурӯҳларда 29 нафар ўқитувчи ва мутахассислар (шу жумладан, полиция, ишонч телефонлари ва бошқа идоралар) билан 19 та суҳбат ўтказилди.

Тадқиқотда киберхарассмент тўртта асосий турга бўлинган ҳолда амалга оширилди. Мазкур тадқиқотда тўрт турга бўлинган киберхарассмент турли хатти-ҳаракатлар шаклида ифодаланиб, мазкур хатти-ҳаракатлар одатда бир вақтнинг ўзида содир бўлиши ва жинсий зўравонликнинг офлайн тажрибалари билан мос келиши мумкинлиги инобатга олинди.

Интим тасвирлар ва видеоларни розиликсиз алмашиши. Шахснинг жинсий тасвирлари ва видеолари унинг розилигисиз улашилади ёки унинг розилигисиз олинади.

Мажбурлаш ва таҳдидлар. Жинсий таҳдидларга дучор бўлган, онлайн жинсий хатти-ҳаракатларда иштирок этишга мажбурланган ёки жинсий контент билан шантаж қилинган шахс.

Онлайн жинсий зўравонлик. Шахсни камситувчи, хафа қиладиган ёки камситувчи жинсий контентдан фойдаланган ҳолда гуруҳ ёки жамият томонидан нишонга олинган ва ундан мунтазам равишда четлаштирган.

Аноним тажовуз. Номақбул жинсий сўровлар, шарҳлар ва контентни қабул қиладиган шахс. deSHAME лойиҳасининг асосий натижалари.

Интим тасвирларни розиликсиз алмашиши:

– Дания, Венгрия ва Буюк Британиядаги 13-17 ёшли респондентларнинг 6 фоизи ўтган йили ўзларининг яланғоч ёки деярли яланғоч суратларини рухсатсиз бошқа одамлар билан баҳам кўришган, 41 фоизи эса бунинг гувоҳи бўлган;

– респондентларнинг 68 фоизи, агар қизнинг яланғоч ёки деярли яланғоч сурати интернетга жойлаштирилса, одамлар у ҳақида ёмон фикрда бўлади, деган фикрга қўшилади, кичикроқ қисми эса, агар у ўғил бола бўлса (40 фоиз) худди шундай фикрда бўлади;

– 25 фоиз ёшлар яширинча кимнингдир шахвоний суратларини олишга ва уларни интернетда тарқатишга гувоҳ бўлган, 10 фоизи эса бу ишни ўтган даврда қилганлигини тан олган.

Мажбурлаш ва таҳдидлар:

– Дания, Венгрия ва Буюк Британиядаги 13-17 ёшли респондентларнинг 9 фоизи сўнгги бир йилда ўз ёшидагилардан интернет орқали жинсий зўравонликка учраган, 29 фоизи эса бу ҳодисанинг гувоҳи бўлган;

– респондентларнинг 6 фоизига сўнгги бир йилда кимдир уларга таҳдид ёки шантаж қилиш учун уларнинг шахвоний тасвирларидан фойдаланган;

– 10 фоиз йигит ёки қиз дўсти яланғоч тасвирларни тарқатиш учун уларга босим ўтказган, қизлар эса бу ҳақида кўпроқ хабар беришган.

Онлайн жинсий зўравонлик:

– Дания, Венгрия ва Буюк Британиядаги 13-17 ёшли респондентларнинг 25 фоизи ўзларининг жинсий хулқ-атвори ҳақида интернетда миш-мишлар тарқатишган, респондентларнинг учдан икки қисмидан кўпроғи (68 фоиз) ўғил болаларга қараганда қизларга нисбатан қаттиқроқ ҳукм қилинишини айтишган;

– 31 фоиз респондент ўтган йили ўз ёшидаги одамлар жинсий тасвирлар, шарҳлар ёки хабарлар билан бўлишиш учун кимнингдир сохта профилларини яратаётганини кўрган, деярли ярми (48 фоиз) эса бошқа ёшлар “осон” деб

хисобланган кишининг шахсий маълумотларини баҳам кўришига гувоҳ бўлган;

– 80 фоиз респондент ўз ёшидаги одамлар “sket” ёки “slut” каби атамаларни ишлатиб, қизларни ўртача маънода онлайн тарзда тасвирлаганига гувоҳ бўлган, учдан икки қисмидан кўпроғи (68 фоиз) одамларнинг онлайн гомофобик ёки трансфобик тилдан фойдаланишига гувоҳ бўлган.

Аноним тажовуз:

– Дания, Венгрия ва Буюк Британиядаги 13-17 ёшдаги респондентларнинг 24 фоизи сўнгги бир йилда исталмаган жинсий хабарлар ва тасвирларни олишган, қизлар эса ўғил болаларга (13 фоиз) нисбатан (30 фоиз) кўпроқ дуч келишган;

– респондентларнинг 24 фоиз қисми ўзлари қўйган суратга нисбатан шахвоний изоҳлар қолдирилганлигини маълум қилишган, қизлар эса ўғил болаларга (18 фоиз) нисбатан бунга (26 фоиз) кўпроқ дуч келишган;

– 13-17 ёшдаги респондентларнинг 45 фоизи ўз ёшидаги одамлар кимнингдир суратларини уларни жинсий алоқа қилиш учун таҳрир қилганига гувоҳ бўлганликларини, порнографик тасвирга юзини қўйиш ёки уларнинг устига жинсий кулгичлар қўйишини айтишган.

Словенияда ўтказилган CYBERVAW тадқиқотларда 12 ёшдан 19 ёшгача бўлган бошланғич ва ўрта мактаб ўқувчиларини ўз ичига олган [11]:

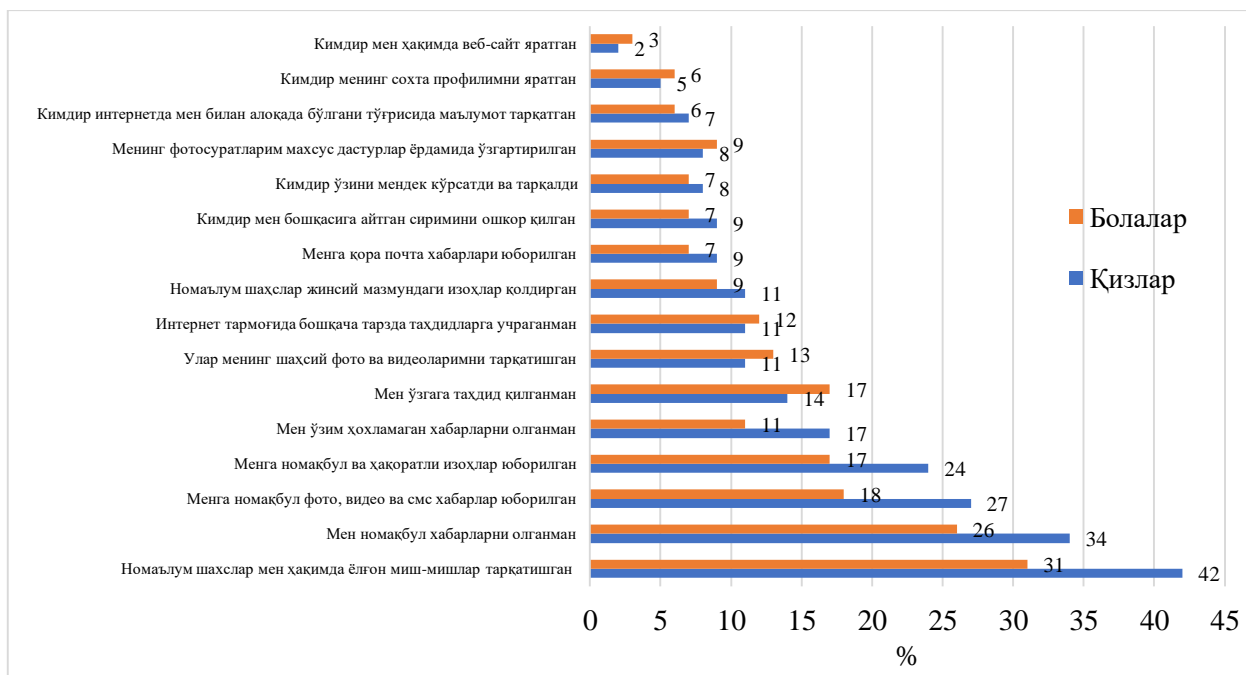
Бошланғич мактабда ўқиётган қизларнинг 56 фоизи (12-15 ёш) аллақачон киберзўравонликнинг камида битта турини бошдан кечирган.

Ўрта мактабда ўқиётган қизларнинг 65 фоизи (15-19 ёш) аллақачон киберзўравонликнинг камида битта турини бошдан кечирган.

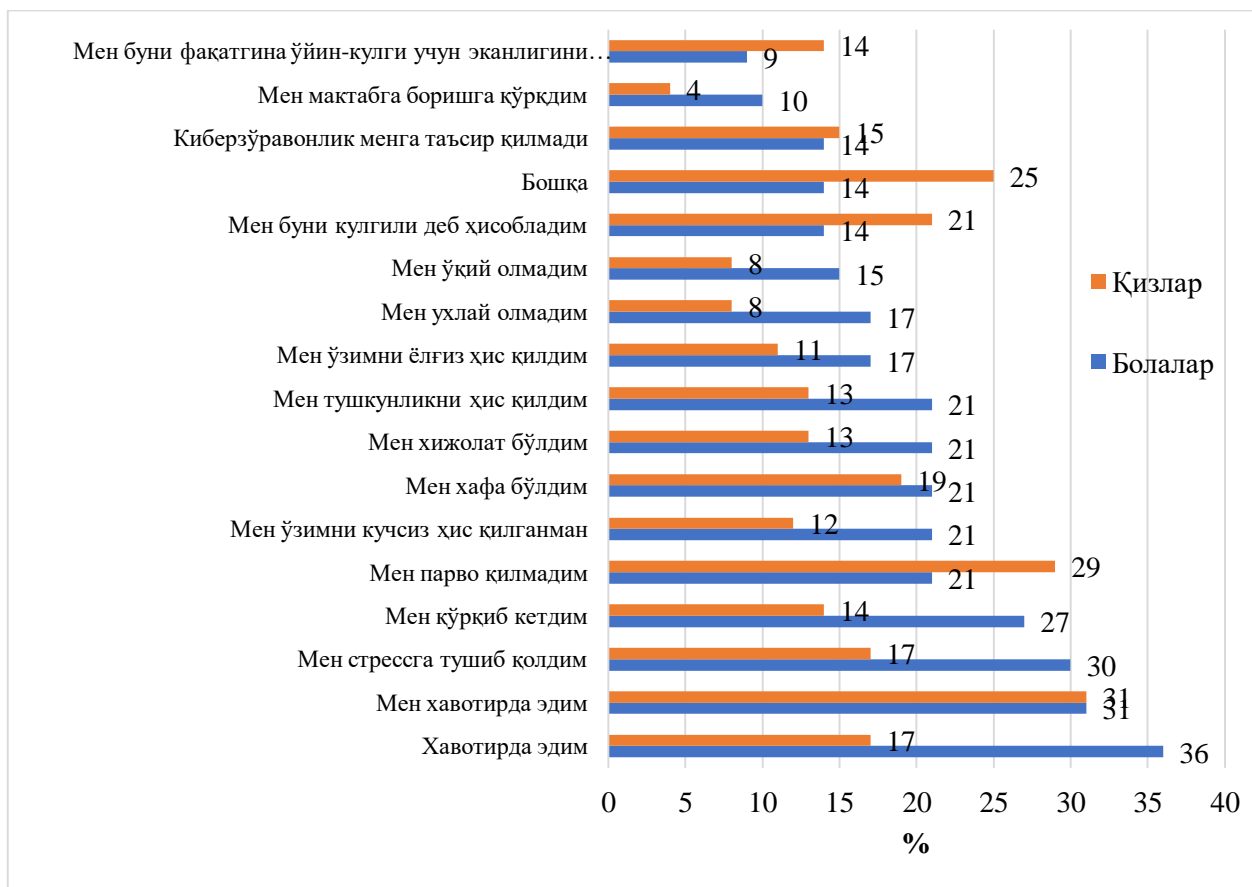
Улар бошдан кечирган жуда тез-тез учрайдиган зўравонлик шакллари қуйидагилар эканлиги аниқланди:

- мен ҳақимда ёлғон миш-мишлар тарқатишди;
- мен номақбул контентга эга хабарларни олдим;
- ташқи кўринишим ҳақида ноўрин, ҳақоратли изоҳлар олдим;
- мен кўришни истамаган фотосуратлар ёки видео ёзувларни олдим.

Тадқиқотга кўра, қизлар кўпинча киберхарассмент қурбони бўлишади ва улар ўзларини кўпроқ ҳимоясиз ҳис қилишади. Ўғил болаларга қараганда улар кўпроқ ташвишланадилар, стресс ва қўрқувга тушадилар, кучсиз, хафа, хижолатли ва тушкун кайфиятда бўладилар. Ўғил болалар, асосан, киберхарассментни ўйин-кулги сифатида кўришади ёки улар бунга аҳамият бермайдилар.

2-расм. Киберхарассмент шакллари (12-19 ёшли ўғил болалар ва қизлар).

3-расм. Киберхарассмент туйғули юзага келган хис-туйғулар (12-19 ёшли ўғил болалар ва қизлар).

Pew Research Center [12] томонидан ўтказилган киберхарассмент бўйича сўровда шунга ўхшаш хулосага келинган бўлиб, “эркаклар ҳар қандай шаклда онлайн зўравонликни бошдан кечириш эҳтимоли кўпроқ бўлса-да, аёллар ўз тажрибаларидан юқори даражадаги ҳиссий стресс ҳақида хабар беришларини кўрсатади ва бундай ҳодисаларнинг асосий сабабларига бўлган муносабати билан фарқ қилади” деган хулосага келинган.

Юқорида келтирилган таҳлилларга таяниб қуйидаги хулосаларни келтириб ўтиш мумкин. Киберзўравонликка қарши курашишда жамиятнинг барча қатламлари биргаликдаги саъй-ҳаракатларни амалга ошириши лозим. Бугунги кунда киберзўравонлик қурбонлари асосан мактаб ёшидагилар бўлганлиги сабабли, мактабларда киберзўравонликка қарши кураш бўйича кенг қамровли дастурларни, жумладан, самарали ўқув-машғулот дастурларини ишлаб чиқиш талаб қилинади. Шунингдек, кибержиноятчилик учун жавобгарлик механизмларини белгилаб берувчи норматив-ҳуқуқий

базани такомиллаштириш, жумладан, киберзўравонлик характеридаги айрим қилмишлар учун маъмурий ва жиноий жавобгарлик чораларини белгилаш (шахсий маълумотларни ноошкора тарзда тўплашга ихтисослашган махсус воситаларни сақлаш, ўтказиш ва фойдаланиш) тақозо этилади.

Бундан ташқари, аҳоли, айниқса ёшлар, хотин-қизлар ўртасида кибертахдидлардан ҳимояланишга қаратилган таъсирчан тарғибот тадбирларини ташкил этиш давр талабидир.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Baldry AC, Sorrentino A, Farrington DP. Cyberbullying and cybervictimization versus parental supervision, monitoring and control of adolescents' online activities. Child Youth Serv Rev. (2019) 96:302–7. doi: 10.1016/j.chilyouth.2018.11.058.

2. DeSantis, N. (2015, February 23). U. of Colorado to pay suspended male student \$15,000 to settle Title IX suit [Web log post]. Retrieved from The Chronicle of Higher Education: http://chronicle.com/blogs/ticker/jp/u-of-colorado-to-pay-suspended-mail-student-15000-to-settle-title-ix-suit?cid=at&utm_source=at&utm_medium=en

3. Пэтчин, Хиндуя: Написанное остается. Как сделать интернет-общение безопасным и комфортным. Подробнее: <https://www.labyrinth.ru/books/769584/>

4. Иванова А.К. Буллинг и кибербуллинг как явление образовательной среды: примеры современных исследований проблемы / А.К. Иванова // Мир науки. – 2018. – №5, <http://mir-nauki.com>.

5. Барышева К. А. Определение понятия и общественно опасной природы киберсталкинга // Адвокат. 2016. № 10.

6. Beran T. & Qing L. The relationship between cyberbullying and school bullying. Journal of Student Wellbeing, 1(2), 2007.15-33.

7. European Union's Rights, Equality and Citizenship Programme (2014-2020) WP2 – Report on Cyber VAWG and CYBERSAFE Framework – Final report on WP2 (CYBERSAFE project – Changing Attitudes among teenagers on Cyber Violence against Women and Girls)

8. Онлайн ресурс: <https://www.womensaid.org.uk/>

9. Онлайн ресурс: <https://www.childnet.com/what-we-do/our-projects/project-desname/>

10. Онлайн ресурс:

<https://www.ohchr.org/Documents/Issues/Women/WRGS/GenderDigital/>

11. Онлайн ресурс: <https://www.pewresearch.org/short-reads/2022/09/19/most-americans-express-support-for-taking-in-refugees-but-opinions-vary-by-party-and-other-factors/>

12. Онлайн ресурс: <https://www.pewresearch.org/short-reads/2022/09/19/most-americans-express-support-for-taking-in-refugees-but-opinions-vary-by-party-and-other-factors/>